

НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

ПИЛИПЕНКО Євген Михайлович

УДК 811.161.2'28

**ДІАЛЕКТНЕ ДЖЕРЕЛО МОВИ ПРОЗОВИХ ТВОРІВ
ІВАНА НЕЧУЯ-ЛЕВИЦЬКОГО**

10.02.01 — українська мова

Автореферат дисертації
на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ-2011

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано на кафедрі практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Науковий керівник —

Цимбал Наталія Андріївна,

кандидат філологічних наук, доцент

Уманський державний педагогічний університет

імені Павла Тичини,

завідувач кафедри практичного мовознавства

Офіційні опоненти:

Статєєва Валентина Іванівна,

доктор філологічних наук, професор

кафедри української мови

Ужгородського національного університету;

Щербина Тетяна Василівна,

кандидат філологічних наук, доцент

кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

Захист дисертації відбудеться 19 вересня 2011 року о 12 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Автореферат розіслано 18 серпня 2011 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

А.В. Висоцький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчення ідіолектів письменників, які вплинули на формування української літературної мови, – актуальний напрям вітчизняного мовознавства. У контексті історії української літературної мови об'єктами досліджень науковців є мова творів письменників ХІХ – поч. ХХ ст., зокрема І. П. Котляревського, Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, Б. Д. Грінченка, Панаса Мирного, М. М. Коцюбинського, Лесі Українки. У зв'язку з цим постає необхідність дослідження і мовотворчості видатного українського письменника, громадського діяча, одного із тих, хто обстоював ідею унормування української літературної мови, І. С. Нечуя-Левицького (1838-1918).

І. С. Нечуй-Левицький належав до когорти українських письменників, які добре знали і майстерно використовували у своїй мовотворчості багате середньонаддніпрянське народнорозмовне джерело, підносячи його до всенародного визнання. Письменник обстоював думку про єдину українську літературну мову зі східноукраїнською базою та правописом кулішівкою. Він розумів необхідність мовного унормування, не маючи сумнівів у тому, що українська мова "вже була варта університетських кафедр й кафедр церковних і то не тільки сільських церков", бачив зразки "вищої мови, котрі вистоять непорушно і котрих не доведеться змінювати на часі".

За основу функціонування літературної мови І. С. Нечуй-Левицький пропонує середньонаддніпрянські говірки, якими послуговувалися багато з його попередників та сучасників на письменницькій та культурно-освітній нивах. У праці "Криве дзеркало української мови" (1912 р.) він зауважує, що "скрізь в Європі за ґрунт в основу книжної мови були взяті осередкові мови, маючи в своїх формах і лексиці найбільший регіон, а не усякові дрібні підмови й <...> говірки, а часом мішанки на краях, межуючи з сусідніми націями". Письменник радить наслідувати мовотворчість І. П. Котляревського, Т. Г. Шевченка, П. О. Куліша, Панаса Мирного, Івана Карпенка-Карого, М. Л. Кропивницького, Б. Д. Грінченка, зауважує щодо чистоти середньонаддніпрянського говору, наголошуючи на необхідності його використання у кодифікації літературних норм.

Як зауважує Ю. В. Шевельов, І. С. Нечую-Левицькому був притаманний мовний пуризм: літературна мова не повинна відриватися від мови селянства, вона мусить бути їм зрозуміла. Письменник перебільшував роль рідних говірок Надросся, абсолютизував ряд норм, недооцінюючи решту зразків, виявляв нетерпимість до запозичень, неологізмів, що однак, як підкреслює В. І. Статєєва, відіграло значну роль у кодифікації мови українського народу: дві третини його рекомендацій закріпилися в сучасній літературній мові.

Творчість І. С. Нечуя-Левицького була одним з об'єктів літературознавчого і мовознавчого вивчення як до революційних подій 1917-

1921 років, так і після. Проте політика тоталітаризму унеможливила повно та об'єктивно поза ідеологічними догмами осягнути постать класика української літератури. Останніми роками у дослідженні мови творів І. С. Нечуя-Левицького відбулися зміни. Проте доробок мовознавців все ще є скромним. До останніх належать розвідки Л. І. Мацько, Т. О. Гаврилової, З. М. Денисенко, Н. Я. Дзюбишиної-Мельник, Н. М. Журавльової, В. В. Калько, М. І. Калька, Ж. В. Колоїз, Т. М. Левченко, О. Г. Муромцевої, Л. М. Мялковської, Т. В. Чубань, Т. В. Щербини та ін. Окремі аспекти проблеми відношення мови І. С. Нечуя-Левицького до середньонаддніпрянського говору висвітлено в працях Г. І. Мартинової, І. Г. Матвіяса, Г. В. Пашковської. Проте цілісну картину кореляції середньонаддніпрянського говору та художньої мови письменника ще необхідно створити.

Проблема кореляції мови творів письменника та рідного говіркового оточення набула актуальності у зв'язку з проведенням у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. значної кількості досліджень, присвячених середньонаддніпрянському говору, передусім з метою з'ясування його походження, структурно-системних ознак, ареалогії, взаємодії з сусідніми діалектами і мовами, лексикографічного й лінгвогеографічного опрацювання. Середньонаддніпрянські говірки у зазначених аспектах досліджували В. С. Ващенко, Ф. Т. Жилко, П. С. Лисенко, Г. І. Мартинова, І. Г. Матвіяс, А. П. Могила, Т. М. Тищенко, Т. В. Щербина. Значно менше вивчено вплив середньонаддніпрянського говору на мову української художньої літератури та сучасну українську літературну мову загалом, підґрунтям якої він став.

Актуальність дослідження зумовлена важливістю вивчення діалектного джерела мови творів І. С. Нечуя-Левицького для глибшого розуміння проблеми становлення й функціонування мовної особистості видатного українського письменника, недостатнім вивченням особливостей, міри використання ним рідного середньонаддніпрянського говору, взаємозв'язку з наддніпрянським варіантом української літературної мови другої половини ХІХ – початку ХХ ст., окреслення його ролі у формуванні української літературної мови, зокрема, її художнього стилю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складником комплексної наукової проблеми "Формування нормативної системи української літературної мови" кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Тему дисертації затверджено Науковою радою "Закономірності розвитку мов та практика мовної діяльності" (протокол №1 від 15 лютого 2007 р.).

Метою дослідження є з'ясування кореляції характерних рис середньонаддніпрянського говору і мови прозових творів І. С. Нечуя-Левицького, зумовленості ідіолекту письменника середньонаддніпрянським говором.

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) з'ясувати набір визначальних фонетичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних маркерів мови прозових творів І. С. Нечуя-Левицького;
- 2) змоделювати репертуар типових рис рідного мовного оточення письменника;
- 3) встановити ступінь зв'язку визначальних рис мови творів І. С. Нечуя-Левицького з характерними рисами середньонаддніпряньського говору на фонетичному рівні;
- 4) простежити кореляцію типових граматичних рис мови творів письменника на тлі середньонаддніпряньського говору.
- 5) з'ясувати співвідношення лексики мови творів І. С. Нечуя-Левицького із лексикою середньонаддніпряньського говору.

Об'єктом дослідження є тексти прозових художніх творів І. С. Нечуя-Левицького (автографи та друковані видання), говірка с. Стеблів (Черкаська обл., Корсунь-Шевченківський р-н).

Предметом є фонетичні, морфологічні, лексичні та синтаксичні одиниці, які засвідчують зв'язок мови художніх текстів письменника з рідною говіркою с. Стеблів та іншими говірками центральної зони середньонаддніпряньського говору.

Джерельною базою послужили рукописи повістей І. С. Нечуя-Левицького "Чорні хмари", "Причепи", "Кайдашева сім'я", "Микола Джеря", "Князь Єремія Вишневецький", листів й листівок письменника (зберігаються у відділі рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України та Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського), друковані варіанти творів автора, записи мовлення жителів батьківщини письменника — с. Стеблів, зроблені у 2007 р. та подані у збірнику "Говори української мови" (1977 р.), "Атлас української мови", дескриптивні діалектологічні праці.

Методи дослідження. Як основний використано описовий метод, сукупність прийомів і методик якого уможливили виділення одиниць аналізу, їх членування, класифікацію, зіставлення й інтерпретацію середньонаддніпряньських різнорівневих діалектних елементів у мові художніх творів І. С. Нечуя-Левицького. Для з'ясування специфіки середньонаддніпряньських фонетичних, лексичних, морфологічних і синтаксичних діалектних рис застосовано зіставний метод, екстрапольований на порівняння рис середньонаддніпряньського діалекту й норм сучасної української літературної мови.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому уперше комплексно досліджено мову прозових творів І. С. Нечуя-Левицького на тлі фонетичних, морфологічних, лексичних, синтаксичних елементів середньонаддніпряньського діалекту, здійснено ареалогічну інтерпретацію його мови.

Теоретичне значення полягає в розвитку теорії стратифікації національної мови та взаємодії стратів на різних часових зрізах, зокрема

проблеми структури і функцій діалектизмів у художніх текстах, поглибленні методики ареалогічного прочитання мови художнього тексту, уточненні характерології мовотворчості І. С. Нечуя-Левицького, визначальних рис його ідіолекту на тлі формування української літературної мови.

Практичну цінність визначає те, що зібраний і проаналізований матеріал може бути використаний у процесі подальшого дослідження ідіолекту І. С. Нечуя-Левицького, створення узагальнювальних праць із історії української літературної мови, української діалектології, для лінгводидактики вищої школи.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри практичного мовознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, апробовано в наукових доповідях на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 170-річчю з дня народження П. Житецького (Черкаси, 2007), Всеукраїнській науковій конференції "Діалектне суміжжя як об'єкт мовознавчих досліджень" (Умань, 2007), Міжнародній науковій конференції "Мова як світ світів: Поетика і граматики" (Київ, 2009), Міжнародній науковій конференції "Українська мова серед інших слов'янських: етнографічні та граматичні параметри" (Кривий Ріг, 2009), III Міжнародній науковій конференції "Мова, культура і соціум у гуманітарній парадигмі" (Кам'янець-Подільський, 2009), Міжнародній науковій конференції "Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті" (Тернопіль, 2009), II Міжнародній науковій конференції "Лінгвалізація світу" (Черкаси, 2010), IV Міжнародній науково-практичній конференції "Мова і світ: дослідження та викладання" (Кіровоград, 2010), під час Міжнародного діалектологічного семінару "Мовне й культурне явище в діалектному просторі" (Львів, 2007), III наукової школи-семінару "Актуальні проблеми етнолінгвістики" (Житомир, 2007), Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених (Київ, 2010) та Всеукраїнського науково-методичного Інтернет-семінару "Ономасіологія, мотивологія: сучасні парадигми дослідження" (Київ, Умань, Сімферополь, 2011).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження висвітлено у 8 публікаціях, з них 6 — у виданнях, що затверджені ВАК України як фахові (усі одноосібні).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаної літератури (220 позицій), а також списку використаних джерел та їхніх умовних скорочень, додатків. Повний обсяг дисертації — 235 стор., з них 188 стор. основного тексту.

Основний зміст роботи

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовано об'єкт, мету і завдання, методи, наукову новизну роботи, описано джерельну базу, окреслено теоретичну і практичну цінність одержаних результатів

та форми їх апробації, зазначено кількість публікацій, що відображають основні результати дослідження.

Перший розділ "Теоретичні засади дослідження діалектної основи мови художнього тексту" охоплює чотири підрозділи. У першому подано наукове тлумачення понять "ідіостиль" та "ідіолект" як об'єктів лінгвістичного дослідження. Зауважено, що сучасні мовознавці часто послуговуються цими термінами як синонімами, що породжує незручності при їх використанні. Проаналізовано різні підходи до реконструкції ідіолекту: лінгводидактичний, започаткований Ф. І. Буслаєвим, М. С. Грушевським та розвинутий сучасними мовознавцями; психолінгвістичний, пов'язаний з іменами О. О. Потебні, І. Бодуена де Куртене, Д. М. Овсянико-Куликовського, Н. П. Шумарової та ін. та метод дослідження мови художньої літератури, який передбачає два шляхи до пізнання мовної особистості – лінію "образу автора" як відображення індивідуальності письменника в написаному ним та лінію художнього образу, що спирається на аналіз і відтворення індивідуальної мовної структури (В. В. Виноградов, В. І. Статеева, М. П. Крупа, О. С. Переломова та ін.). Акцентовано увагу на концепції трирівневої структури мовної особистості, запропонованій Ю. М. Карауловим, як такої, що, на нашу думку, найповніше відображає механізм реконструкції ідіолекту письменників, які відіграли важливу роль у процесі становлення й розвитку української літературної мови.

У другому підрозділі проаналізовано погляди лінгвістів на мову творів І. С. Нечуя-Левицького. Підкреслено, що наявні дослідження переважно присвячені літературознавчим аспектам, з'ясуванню ролі І. С. Нечуя-Левицького у мовній дискусії поч. ХХ ст. та у суспільно-політичному житті. Натомість ідіолект І. С. Нечуя-Левицького не знайшов всебічного висвітлення. Уперше багатосторонньо до характеристики мовотворчості митця слова підійшла Г. П. Їжакевич (1958 р.). Упродовж 60-80-х рр. ХХ ст. дослідження мови творів письменника обмежуються окремими розвідками. Інтерес до мови творів І. С. Нечуя-Левицького зростає лише наприкінці 1990-х рр. Зокрема, про особливості мови митця слова йдеться у дослідженнях О. Г. Муромцевої. Науковець доводить, що письменник утверджував народну мову, зокрема, центральноукраїнські говірки, як мову літературну. Про співвідношення мови прозових творів та норм сучасної української літературної мови йдеться у дослідженнях Г. В. Пашковської. У контексті нашого дослідження важливими є розвідки І. Г. Матвіяса та Г. І. Мартинової, у яких виокремлено основні тенденції впливу середньонаддніпрянського говору на мову творів письменника.

У третьому підрозділі обґрунтовано доцільність використання при встановленні співвідношення мови прозових творів І. С. Нечуя-Левицького з його питомим мовним повсякденням автографів митця слова. Використання рукописів продиктоване значними змінами після редакторських правок у першодруках та пізніших виданнях. Вони були наслідком неузгодженості тогочасної абетки, існуванням різних підходів до правопису у Львові

та Києві, де видавали твори письменника, відсутності єдиної кодифікованої системи літературної мови. І якщо на лексичному рівні такі правки менш позначилися, то чимало фонетичних та морфологічних рис було нівельовано та прилаштовано до норм, якими користувалися видавці та редактори. Визначено корпус автографів для лінгвістичного аналізу, до якого увійшли повісті "Причепа", "Чорні хмари", "Микола Джеря", "Князь Єремія Вишневецький", уривок повісті "Кайдашева сім'я", оповідання й листи письменника.

У четвертому підрозділі на основі праць діалектологів другої пол. ХХ - поч. ХХІ ст. систематизовано відомості про характерні ознаки середньонаддніпряньського діалекту на різних рівнях. Звернуто увагу на риси центральної зони середньонаддніпряньського говору, до якої належить говірка с. Стеблів – батьківщини письменника. На основі результатів досліджень діалектологів про збереження характерних рис говірок у часі зроблено припущення про збереження типових рис рідної письменнику говірки у ХІХ ст., що дає підстави розглядати мову творів І. С. Нечуя-Левицького крізь призму виявлених маркерів досліджуваної говірки на сучасному зрізі на тлі середньонаддніпряньського говору.

Другий розділ роботи "Кореляція фонетичних рис прозових творів І. С. Нечуя-Левицького і середньонаддніпряньського діалекту" складається з двох підрозділів, в яких простежено зв'язок систем вокалізму й консонантизму середньонаддніпряньського діалекту на різних часових зрізах з мовою художніх творів письменника.

І. С. Нечуй-Левицький увібрав характерні риси фонетичної системи рідного діалектного оточення. Причому закоріненість письменника у середньонаддніпряньські говірки є закономірною і зумовлена тим, що на другу половину ХІХ ст. вони стали основою формування наддніпряньського варіанту української літературної мови, знайшли відображення у Т. Г. Шевченка, на мову творів якого він орієнтувався. Водночас, бажання автора якомога глибше зануритися у народнорозмовне джерело призвело до появи у його текстах низки фонетичних територіально диференційованих елементів, що виокремлюють середньонаддніпряньських говір з-поміж інших.

Так, в автографах письменника на місці ^{псл*}о у закритих складах фіксується поряд зі звуком [і] характерні середньонаддніпряньським говіркам лексикалізовані форми з голосним [о] *дом, вольний, гость*.

Давній *і в середньонаддніпряньських говірках модифікувався у звук [и]. Водночас можливі випадки, коли ^{псл*}і репрезентується звуком [і]. Тенденція до хитання при вживанні голосних [и] та [і] похідних з ^{псл*}і виступає однією з прикметних рис автографів письменника: *зіма, збіраться, пісьмо*.

У сучасній говірці с. Стеблів фіксуються випадки руйнування опозиції /и/ : /e/. Ймовірно, це явище простежувалося у ХІХ ст., увійшовши до мови І. С. Нечуя-Левицького. Так, у рукописі "Причепи" читаємо: *витерали, потерали, задераячи, печево, варево та диржачи, нібудь*. П. О. Куліш, редагуючи автограф повісті, прилаштував написання цих слів

до літературних вимог того часу, замінивши [e] на [и] у першій групі слів та відповідно [и] на [e] — у другій. Напевно, поради П. О. Куліша вплинули на письменника, який у наступних рукописах послідовно вживає форми, рекомендовані ним, хоча й не позбувся повністю хитання у вживання голосних [и], [e], приміром: *яка нібудь дівка*.

У середньонаддніпрянських говірках опозиція /и/ : /і/ здебільшого зберігається. Вона майже не руйнується ні за рахунок репрезентантів /и/, ні виявів /і/, яку послідовно в усіх позиціях реалізує звук [і]. Руйнування опозиції /и/ : /і/ за рахунок репрезентантів /і/ відбувається лише в окремих формах за рахунок репрезентантів /і/, яку в частині середньонаддніпрянських говірок реалізує звук [и], як правило, на початку слів. Подібне явище простежується і в рукописах І. С. Нечуя-Левицького: *иди, индики, искри*. Відображене в рукописах автора й характерне для середньонаддніпрянських говірок явище нейтралізації опозиції /и/ : /і/ внаслідок зближення виявів /и/ репрезентантами /і/ у ряді іменникових суфіксів: *-ик-, -ин-, -иц-, -ив-*, приміром: *улік, горіще*.

Фіксуються у мові творів І. С. Нечуя-Левицького такі характерні риси середньонаддніпрянського говору, як відсутність протетичного [в] перед голосними заднього ряду [о], [у]: *огонь, улиця, узька* та випадки нейтралізації опозиції /о/ : /а/ за рахунок репрезентантів /о/: *жадний, манастир*.

Формування ідіолекту І. С. Нечуя-Левицького відбувалося і в оточенні ще одного типового для середньонаддніпрянських говірок явища — паралельного вживання сполук [мй] та [мн'] перед рефлексами ^{псл*}ε: *В борці плавали таргани замість м'яса, але: Микола стояв коло печі і мняв ногами коноплі*.

У системі консонантизму в рукописах І. С. Нечуя-Левицького фіксується функціонування звука [ф] паралельно з характерними для середньонаддніпрянського говору субститутивними звукосполученнями [хв], [хв'], зрідка приголосним [п] як у запозиченнях, які активно використовувалися в колі тогочасної інтелігенції, так і в лексемах, що укоренилися в мовленні селян: *охвицер, хвабрика, хвалди*. Уживання І. С. Нечуєм-Левицьким губного [ф] розходиться з мовною практикою П. О. Куліша, який, редагуючи рукопис "Причепи", послідовно виправляє вживану І. С. Нечуєм-Левицьким літеру *ф* на буквосполуку *хв*. Подібні виправлення потрапили й до першого друкованого видання повісті. Водночас, у рукописі "Чорних хмар", який не зазнав подібної правки, літера *ф* на позначення приголосного [ф] наявна. На нашу думку, активне вживання І. С. Нечуєм-Левицьким губного [ф] посилювала тогочасна книжна традиція. Поява звукосполуки [хв] значною мірою продиктована орієнтиром автора на рідну говірку, особливо у творах, що торкаються життя селян, а також рекомендаціями П. О. Куліша.

У мовотворчості І. С. Нечуя-Левицького фіксуємо й випадки руйнування опозиції [дз] : [з], що, у нашому розумінні, також є наслідком впливу питомого діалектного оточення автора: *звеніло, кукуруза*. Простежуємо

у рукописах письменника також характерні для середньонаддніпрянських говірок випадки порушення опозиції /л/ : /л'/ за рахунок втрати диференційних ознак "твердість" (*горілька, килим, близька*) та "м'якість" (*білший, білше*).

Вплив середньонаддніпрянського діалекту на мовотворчість І. С. Нечуя-Левицького засвідчує й вживання ним твердих передньоязикових приголосних [д], [т], [н] у позиції перед [і] різного походження, що однак фіксуємо лише в автографі повісті "Причепи", де письменник для позначення твердої вимови приголосних звуків використовує твердий знак перед *і*: *помалёванъі, тьі, радъі*. У наступних рукописах письменник не вживає буквосполучення *ьі* після передньоязикових приголосних, що, на нашу думку, стало результатом рекомендацій П. О. Куліша. Так, редагуючи рукопис "Причепи", він на полях зауважує: "Оце незнатъ що видумав – якесь середнє и між и и і", виправляючи написання *ьі* у тексті на *і*.

У досліджуваних текстах послідовно простежується характерна риса середньонаддніпрянського говору та сучасної української літературної мови – наявність опозиції /р/ : /р'/. Водночас дослідники середньонаддніпрянського діалекту вказують на випадки пом'якшеної вимови кінцевого [р] та гіперичні форми з [р'], що також послідовно зустрічаємо в автографах творів письменника: *підписарь, ряма, звіря, печеряхъ*. Чітко виявляється в мові творів І. С. Нечуя-Левицького різних років написання така важлива риса середньонаддніпрянського говору, як пом'якшення шиплячих приголосних у позиції перед голосними, зокрема, перед а < ^{псл*}ѣ у дієслівних формах: *побачять, держять, тужять, вискочять*.

У мові творів І. С. Нечуя-Левицького послідовно відбито важливі фонетичні риси середньонаддніпрянського говору, а індивідуально-авторська мовно-естетична система письменника становить собою художньо оброблене живе мовлення носіїв середньонаддніпрянського діалекту середини - другої пол. ХІХ ст., включаючи як риси, що є спільними для інших українських діалектів, так і територіально-диференційні маркери.

У **третьому розділі** "Кореляція морфологічних рис прозових творів І. С. Нечуя-Левицького і середньонаддніпрянського діалекту" проаналізовано співвідношення морфологічної системи аналізованої мовної тканини творів письменника з його питомим мовним повсякденням. Зафіксовано низку маркерів, що свідчать про тісний зв'язок мови творів І. С. Нечуя-Левицького із говіркою с. Стеблів та в цілому з говірками центральної зони середньонаддніпрянського діалекту. Простежено вплив на ідіолект митця слова наддніпрянського варіанту тогочасної української літературної мови.

У творах письменника фіксуємо типові для центральної зони середньонаддніпрянського говору хитання у вживанні флексій родового відмінка іменників II відміни однини чоловічого роду з нульовим закінченням та на -о: *стола, сліда, народа, ліса*; закінчення -ові, -еві давального відмінка чоловічого роду – назв людей: *синові, батькові*,

хлопцеві; строкатість у використанні відмінкових закінчень місцевого відмінка іменників II відміни однини чоловічого роду тощо.

У середньонаддніпрянських говірках засвідчено хитання наголошеного закінчення орудного відмінка іменників II відміни мішаної групи чоловічого роду, що читаємо й у творах письменника: *дощем*, але *Кулішом*, *Дашковичом*, *товаришом*. Серед іменників II відміни однини середнього роду варто відзначити уживання автором властивої рідній говірці форми називного й знахідного відмінків м'якої групи з подовженням та закінченням *-а*: *гілля*, *каміння*, *життя*. В іменниках III відміни однини в родовому відмінку в мовотворчості письменника наявне змішування етимологічних закінчень *-ы* та *-и*. І. С. Нечуй-Левицький уживав *осені* й *осени*, *старості*, *любові*, але *веселости*, *смерти*, *соли* та ін.

Множинні іменникові форми, які вживає І. С. Нечуй-Левицький, в цілому збігаються з формами, що властиві середньонаддніпрянському говору і переважно успадковані українською літературною мовою. Як виняток, письменник широко уживає форми називного відмінка множини з флексією *-е* від іменників чоловічого роду з сингулятивним суфіксом *-ин-*. Так, у рукописах письменника різного періоду творчості послідовно зустрічаємо форму *люде*. Флексія *-е* виступає в іменниках *городяне*, *селяне*, *міщане*, *хutorяне* та под. Укладачі АУМ ареал функціонування форм *люде*, *селяне*, *громадяне*, *цигане*, *міщане* обмежують поліськими говірками. Хоча відомі вони й у говорах південно-східного наріччя і середньонаддніпрянському, зокрема. Про це свідчать дослідження діалектологів, за спостереженнями яких лексема *люде* була відома у XIX ст. у говірках колишнього Черкаського й сусідніх повітів. У говірці с. Стеблів при переважному уживанні форми *люди*, як і *цигани*, *селяни*, *городяни*, й нині спорадично фіксуємо форму *люде*, у тому числі й у мовленні одного й того самого респондента. Вважаємо, що переважання у творах І. С. Нечуя-Левицького іменників *люде*, *селяне*, *міщане*, *хutorяне* пояснити лише впливом рідних говірок, де форми на *-е* поступаються формам із флексією *-и* не можна. Письменникові були відомі форми на *-и*, про що, зокрема, свідчить спорадичне уживання їх у рукописі "Чорних хмар" з подальшою правкою закінчення *-и* на *-е*. Хитання у написанні форм *люди* та *люде* простежуємо і в автографі повісті "Микола Джеря". Ймовірно, уживання давньої флексії *-е* в називному відмінку множини іменників із сингулятивним суфіксом *-ин-* у лексемах *люде*, *пісчане*, *заробітчане*, *селяне* та ін. для І. С. Нечуя-Левицького, як і для мови творів українських письменників XIX ст., для яких такі форми не були безальтернативними, набуло характеру узусу, на який орієнтувався автор.

Уживання прикметникових, числівникових та займенникових форм у мові творів письменника переважно корелюються із формами, які властиві середньонаддніпрянському говору на сучасному зрізі, що дає підстави стверджувати про їхнє поширення у говірках Надросся і у XIX ст. Так, письменник вживає прикметники середнього й жіночого родів в називному-

знахідному відмінках однини у стягненій формі та обмежено використовує форми нечленних прикметників. Спорадично письменник вживає поширені в середньонаддніпрянських говірках форми давального й місцевого відмінків однини прикметників жіночого роду на *-і*: *молодій* : *молоді*, *синій* : *сині*, *м'якій* : *м'які*. У І. С. Нечуя-Левицького фіксуємо притаманні середньонаддніпрянським говіркам форми ступенів порівняння із суфіксами *-ш-* та *-іш-* та прикметникову форму *менчий*.

Серед особливостей уживання І. С. Нечуєм-Левицьким займенників варто відзначити функціонування у його мовотворчості вказівних займенників *цей*, *ця*, *це*, *ці* і *сей*, *ся*, *се* та їх словоформ. В українських діалектах займенники *цей*, *ця*, *це*, *ці* та *сей*, *ся*, *се*, *сі* поширені неоднаково. Варіанти із *с-* є первісними та ще й нині міцно тримаються у багатьох південно-західних та північних говірках. Варіанти із *ц-* є новішими і властиві переважно південно-східним діалектам, у тому числі й середньонаддніпрянському. Більшість наддніпрянських письменників першої половини ХІХ століття вживали майже виключно *сей*, *ся*, *се*, що можна пояснити впливом давніше вироблених книжних традицій, а також впливом народної мови, де форми вказівних займенників на *с-* виявлялися набагато частіше, ніж зараз. За останні 100-150 років позиції варіантів *цей*, *ця*, *це* значно розширилися територіально та зміцніли якісно. Найактивніше цей процес проходив на території правобережної Наддніпрянщини, що й засвідчило поширення форм на *ц-* у творах П. П. Гулака-Артемівського, Т. Г. Шевченка, письменників другої половини ХІХ століття та відсутність їх у старших полтавців і слобожанців. І. С. Нечуй-Левицький не міг не піддатися впливу тогочасної української друкованої продукції, в якій переважали вказівні займенники на *с-*. Цим, певною мірою, можна пояснити активне вживання їх у ранніх рукописах, створених у час розгортання творчої й видавничої активності П. О. Куліша, до мовних і літературних порад якого прислухався І. С. Нечуй-Левицький. Натомість рідними для митця слова були варіанти на *ц-*, що й знайшло відображення як у ранніх рукописах, так і в пізніших. В автографі "Чорних хмар" послідовно фіксуємо варіанти вказівних займенників на *с-*, хоча у рукописі зустрічаємо й випадки правки *ц* на *с* у вказівних займенниках, зроблених, ймовірно, самим автором. В автографі "Причепи" форми на *с-* та на *ц-* письменник вживає паралельно. У подальших рукописах форми на *ц-* стають домінівними. Поступовий перехід від вказівних займенників *сей*, *ся*, *се* та їхніх словоформ до *цей*, *ця*, *це*, *ці* спостерігається і в епістолярній спадщині автора.

У творах І. С. Нечуя-Левицького фіксуємо хитання у вживанні інфінітивних суфіксів *-ти* і *-т'*. У повісті "Хмари" виявляється функціонування форм на *-ти* й *-т'* із незначним переважаням перших, подібну тенденцію спостерігаємо і в рукописі "Причепи". Паралельне вживання інфінітивів на *-ти*, *-т'* зустрічаємо і в рукописі повісті "Микола Джеря", нерідко в одному й тому самому слові. У творах пізнішого періоду фіксуємо витіснення інфінітивного суфікса *-т'* суфіксом *-ти*, за винятком

епістолярної спадщини, де поряд із формами на *-ти* активно продовжують вживатися інфінітиви на *-т'*. Уживання інфінітивної форми на *-т'* І. С. Нечуй-Левицький пояснює впливом питомого мовного оточення: "Треба покинуть і дієслова з кінцем, як-от читати... бо ці кінці важкі в розмові". Як нормативними він вважає дієслова *читать, робить, кричать* та ін. Суфікс *-ти* письменник вживає в інфінітивах *орати, ходити*, а також у наголошеній позиції (*пекти, везти*). У мові українських письменників першої половини ХІХ ст. зустрічаються інфінітивні суфікси *-ти* і *-т'*. Останній був особливо активним у мові творів вихідців південно-східної й північної України, де інфінітиви на *-т'* є поширеними. Однак у другій половині ХІХ ст. форми на *-ти* поступово поширюються і на їхню мовотворчість. Поступово інфінітивний суфікс *-ти* стає домінівним. Значний вплив на цей процес мали письменники-носії говірок південно-західного наріччя, де панівними є повні інфінітивні форми. Поза сумнівами, у відбитті суфіксів *-т'*, *-ти* І. С. Нечуй-Левицький зазнав впливу рідного діалектного оточення, однак послідовний вжиток *-ти* в пізніших текстах може свідчити про спробу письменника дистанціюватися від рідного говіркового оточення, що, у нашому розумінні, стало наслідком впливу тогочасної літературної мови та редакторської практики видавництва.

Спорадично у конструкціях, що відображають мовлення персонажів, у рукописах І. С. Нечуя-Левицького фіксуємо уживання стягнених дієслівних форм І дієвідміни теперішнього часу у 3-й особі однини із основою на *-а* типу *висиха, пита, погляда*. Уживання цих форм засвідчує вплив на мовотворчість письменника рідної говірки. Діалектний вплив на формування мовної особистості І. С. Нечуя-Левицького засвідчує також уживання ним форм І дієвідміни дієслів теперішнього часу 3-ї особи однини типу на *-еть* (*спасеть*). У мовленні жителів Стеблева нами не виявлено подібних форм, що, однак, не виключає їх поширення у минулому. На Черкащині ця риса відома у записах кінця ХІХ ст., зроблених на території нинішніх Черкаського й Чигиринського районів.

У четвертому розділі з'ясовано співвідношення лексики й синтаксису мови творів І. С. Нечуя-Левицького із середньонаддніпрянським говором. Засвідчено значну увагу письменника до лексичного фонду середньонаддніпрянських говірок. З одного боку, це можна пояснити некодифікованістю літературної мови, яка у той час тільки-но творилася, виділяючи з народної мови низку елементів, не всі з яких стали загальноприйнятими, з іншого – тими прагматичними завданнями, які ставив І. С. Нечуй-Левицький, змальовуючи картини повсякденного життя, побуту селян та поміщиків, народні звичаї й обряди. Дуже широко у мові творів автора вживаються народні назви житлових приміщень та їх складників, споруд господарського призначення (*велика хата, світлиця, сіни, комора, горище, покуть; повітка, клуня, возовня, кошара, загорода, льох, погріб, тік, обора, стайня*). Вплив середньонаддніпрянських говірок на мовотворчість І. С. Нечуя-Левицького засвідчують й вживані ним назви посуду й страв:

глечик, макітра, ринка, маслянка, тиква, цебрик, кухоль, кварта, жлукто, діжка, кадовб, барило, шаплик, горщок (горшок); узвар, галушка, куліш, пампушка, мнишик, шулик, маковник, макорженик, книш, лемішка тощо. Рідне письменнику говіркове оточення репрезентують назви чоловічого і жіночого одягу, головних уборів: *кожух, свита, чемерка, жупан, сіртук, сіряк, сорочка, шапка, бриль, спідниця, юбка, запаска, плахта, сукня, горсет, кожушина, бурнус, очіпок, хустка, намітка* та ін. Значний шар діалектної термінологічної лексики середньонаддніпрянського говору у творах І. С. Нечуя-Левицького становлять назви знарядь традиційних для селян регіону того часу землеробства й ткацтва: *плуг, борона, рало, коса, граблі, грабки, ціп; терниця, бительня, мотовило, веретено, гребінь* тощо. Значний шар у творах автора становить територіально маркована лексика, що належить до нетермінологічного фонду (*безодхідно, визнадворити, гарюкатись, дзигарити, забарка, кородитися, луччий, мокрач, навиглядати, напісля, назворот, назря, обліч, падковито, розтриюдити, сокирницький, тосамість, угаристий, хиря, чевріти, шамнути* та ін.).

Виокремлено низку синтаксичних рис мови художніх творів письменника, успадкованих з питомого діалектного оточення. Так, на противагу південно-західним говорам, де підмет може виражатися формою іменника в родовому відмінку множини з узгодженим у цьому самому відмінку кількісним числівником, у говірках Середньої Наддніпрянщини в структурі підмета кількісні числівники *два, три, чотири* переважно поєднуються з іменниками у називному відмінку множини. Водночас, в автографі повісті "Микола Джеря" зустрічаємо модель підмета, утворену поєднанням кількісного числівника з іменником *чоловік* у знахідному відмінку однини: *чотирі чоловіка*. Записи діалектного мовлення Середньої Наддніпрянщини виявляють форми типу *два чоловіки : два чоловіка*. У записах мовлення стеблівчан, зроблених нами, остання форма не виявляється. Однак, імовірно, вона була властива для говірки с. Стеблева чи знайшла відображення в ідіолекті письменника через вплив інших середньонаддніпрянських говірок.

З присудкових форм необхідно відзначити широке вживання у мові творів характерних для говорів південно-східного наріччя і середньонаддніпрянського говору зокрема, речень з присудком, вираженим дієсловом *є* чи предикативним словом *нема (немає)*. Іменниковий предикативний член складеного присудка І. С. Нечуй-Левицький виражає орудним або називним відмінками. Прикметники та дієприкметники у складеному присудку виступають переважно в називному відмінку і лише спорадично – в орудному. Іменникові означення, що відображають мету, призначення, спрямованість на певні предмети, письменник уживає з прийменниками *для* та *під* (*кошари для овець; коня під станового*). Уживанням прийменника *для* в іменникових означеннях цього типу південно-східні говори вирізняються від інших, де можуть виступати прийменники *о, до, на, про* чи конструкції з інфінітивом.

У середньонаддніпрянських говірках прямий об'єкт дії – іменник-додаток – при перехідних дієсловах виступає в знахідному відмінку, що має форму називного чи родового однини залежно від категорії живого-неживого (для чоловічого роду). Так, при позначенні неживого предмета знахідний відмінок іменника чоловічого роду прямого об'єкта дії, як правило, набуває форми називного. Хоча можливі й паралельні конструкції з родовим прямого об'єкта. Ймовірно, в часи І. С. Нечуя-Левицького форми знахідного відмінка категорії неживого у формі називного переважали над формами родового, що й простежуємо у тексті повісті "Микола Джеря". Послідовно зустрічаємо у мовотворчості письменника архаїчне явище функціональної транспозиції із заміною форм знахідного відмінка формами називного відмінка іменників множини на позначення тварин, що є однією з характерних ознак говірок середньої Черкащини: *пасту свині, візьмемо воли й корови*.

Властиве ідіолекту письменника вживання характерних для середньонаддніпрянського говору словосполучень знахідного відмінка деліберативного об'єкта при дієсловах із значенням повідомлення і турботи (*казати, говорити, думати, гадати, чути* тощо), а також і при іменниках з подібним значенням (*казка, розповідь, думка, згадка, чутка* тощо) із прийменником *про* і зрідка – *за*, який в таких конструкціях звичайно виступає у південно-західних говорах: *говорили про тебе, розказує про себе, довідається про твої речі, але: за вовка промовка*. Привертає увагу в рукописних текстах митця слова й обставини місця та напрям руху, виражені конструкцією давального відмінка з прийменниками *иг* та *ик*: *вже сонце наближалося иг заходу; годували ик Різду*. Конструкції з прийменниками *к, ік, т* поширені у південно-східних говірках найчастіше виступають у фразеологізованих висловах типу *т рідзу, т великодню, т вечору, к празникам, к осені* тощо. У ХІХ ст. ці конструкції були ширше представлені в діалектному мовленні, про що, зокрема, свідчать тексти народних пісень. У конструкціях на означення місця або предмета, що є вихідним пунктом руху, переміщення, віддалення предмета, місця, моменту початку дії, на означення особи, предмета, явища, що є джерелом дії тощо, письменник використовує прийменник *од*, специфічний для середньонаддніпрянського говору.

Прозові твори класика української літератури містять широку палітру лексем та синтаксичних конструкцій, що були й залишаються специфічними середньонаддніпрянському говору. Їх використання відповідало теоретичним настановам письменника щодо базування сучасної української літературної мови на наддніпрянських говірках, а також її тогочасною неусталеністю, що позначалося, зокрема, на досить значному введенні І. С. Нечуем-Левицьким у мову своїх художніх творів лексики, властивої середньонаддніпрянським говіркам.

Територіально марковані назви виконують у мовотворчості письменника ще й прагматичну функцію: детальне змалювання життя, побуту, господарювання селян, поміщиків, духовенства, інших верств населення, що

було невід'ємною частиною оповідань і повістей, вимагало звернення до назв, які відображали реалії тогочасного життя і побуту. Таким чином середньонаддніпрянські діалектизми сприяють образотворенню, передаючи особливості мовної картини світу та забезпечуючи художню переконливість й етнографічну достовірність відтворення місцевого колориту та етнічної ідентифікації персонажів.

Мова прозових творів І. С. Нечуя-Левицького характеризується специфічним корпусом синтаксичних діалектних одиниць. Серед них переважають такі, що властиві середньонаддніпрянському говору.

У **висновках** узагальнено результати дослідження та встановлено діалектне джерело в художній мові І. С. Нечуя-Левицького – українського письменника, перекладача, педагога, публіциста, культуролога другої пол. ХІХ - початку ХХ ст.

Лексикографічне й лінгвогеографічне опрацювання даних про середньонаддніпрянський говір є підґрунтям для встановлення зв'язку мови художніх творів письменника з питомим мовним оточенням. Це дозволило виокремити низку рис, які засвідчують тенденції впливу середньонаддніпрянського говору на формування ідіолекту І. С. Нечуя-Левицького, а відтак — на літературну мову ХІХ ст. в цілому, що творилася насамперед на середньонаддніпрянському діалектному ґрунті.

У мові прозових творів І. С. Нечуя-Левицького зафіксовано фонетичні риси, що відіграють важливу роль в територіальній диференціації середньонаддніпрянського говору з-поміж інших говорів української мови. Про орієнтацію мови творів І. С. Нечуя-Левицького на питомих середньонаддніпрянське діалектне джерело свідчать і проаналізовані іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові та дієслівні форми.

Також мовну своєрідність творів І. С. Нечуя-Левицького виразно маркують вживані ним лексеми та синтаксичні одиниці. Використання ж вузькокативних елементів лексико-семантичного рівня вказує на чітку зорієнтованість письменника на народне мовлення, що стало запорукою словникового багатства мови його художніх творів, їхньої територіальної маркованості.

У прозових творах І. С. Нечуя-Левицького фонетична, морфологічна, лексична, синтаксична системи середньонаддніпрянського діалекту виступають як самодостатні знакові системи, вживаються (за винятком окремих лексичних груп) в стилістично нейтральному плані і спеціальної образно-емоційної функції не виконують.

Спостереження над мовою творів І. С. Нечуя-Левицького на підставі рукописів дозволяють розширити коло маркерів його ідіолекту, що переконливо засвідчує виразну зорієнтованість письменника на середньонаддніпрянський говір, уважне ставлення до народної мовотворчості. Домінування у доборі мовних засобів І. С. Нечуя-Левицьким рис, властивих варіативному народному мовленню найближчого мовного оточення, підтверджується численними випадками ідентичності елементів

його прозових творів, з одного боку, а з другого – з інформацією про стан говірок тих територій, з якими був пов'язаний письменник під час роботи над творами, та з сучасними даними про рідну говірку с. Стеблів і в цілому про середньонаддніпрянський говір. Мовний реалізм оповіді, високий ступінь її переконливості досягається свідомим копіюванням автором елементів народного мовлення – від фонетичних, граматичних особливостей до лексем, їхньої синтагматики у словосполученнях та реченнях.

Варіативність у використанні мовних одиниць у мові творів І. С. Нечуя-Левицького співвідноситься зі свідомою орієнтацією на норми, властиві українським письменникам-вихідцям із Наддніпрянщини, на що вказують безальтернативне використання одних форм чи переважання одних альтернативних форм над іншими. Численні правки у рукописах засвідчують чітко усвідомлювані засади автора – шліфувати мову творів, підносячи її до кращих взірців української писемності, і, водночас, утвердження норм літературної мови, суголосних його висловлюванням про формування української літературної мови на наддніпрянській діалектній основі.

Спостереження над мовою творів І. С. Нечуя-Левицького у зв'язку із його питомим діалектним оточенням є передумовою для поглиблення досліджень його ідіолекту, з'ясування значення його мовотворчості у становленні норм української літературної мови.

Основні положення й висновки роботи викладено в таких публікаціях:

1. Пилипенко Євген. Мова художньої прози Івана Нечуя-Левицького на тлі середньонаддніпрянського діалекту / Євген Пилипенко // Павло Гнатович Житецький і сучасна українська лінгвістика : Зб. матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (Черкаси, 15-16 лютого 2007 р.) / [редкол.: Г. І. Мартинова (відп. ред.) та ін.]. — Черкаси: Видавець Чабаненко В. А., 2007. — С. 93-98.

2. Пилипенко Євген. Фонетичні особливості говірки селища Стеблів у контексті середньонаддніпрянського діалекту: рефлексія праслов'янських голосних звуків / Євген Пилипенко // Лемківський діалект у загальноукраїнському контексті : *Studia methodologica*. — Вип. 27 / [укл. С.Є.Панцьо, Н.О.Свистун]. — Тернопіль: Редакційно-видавничий відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2009. — С. 61-65.

3. Пилипенко Є. М. До питання про джерела дослідження діалектної основи мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького / Є. М. Пилипенко // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. — Вип. 20 / [відп. ред. Л. М. Марчук]. — Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2009. — С. 505-509.

4. Пилипенко Євген. І. Нечуй-Левицький в історії української літературної мови / Євген Пилипенко // Українське мовознавство : Міжвідомчий науковий збірник. — Вип. 39/1 / [відп. ред. А. К. Мойсієнко]. — Умань, ПП Жовтий О. О., 2009. — С. 402-410.

5. Пилипенко Є. Особливості консонантизму говірки селища Стеблів у контексті середньонаддніпрянського діалекту / Є. Пилипенко // Наукові записки. Філологічні науки (мовознавство). — Вип. 89 (4) / [Відп. ред. О.Семенюк]. — Кіровоград: РВВ КДПУ імені Володимира Винниченка, 2010. — С. 347-351.

6. Пилипенко Євген. Лексичні діалектизми у творчості І. Нечуя-Левицького / Євген Пилипенко // Мовознавчий вісник : Збірник наукових праць. — Вип. 11 / [відп. ред. Г. І. Мартинова]. — Черкаси, ФОП Чабаненко Ю.А., 2010. — С. 101-105.

7. Пилипенко Євген. Відображення системи консонантизму середньонаддніпрянського діалекту у ранніх повістях Івана Нечуя-Левицького / Євген Пилипенко // Лінгвістичні студії : Зб. наук. праць. — Вип. 21 / [Наук. ред. А. П. Загнітко]. — Донецьк: ДонНУ, 2010. — С. 311-316.

8. Пилипенко Є. М. Рукописні варіанти ранніх повістей як джерело дослідження діалектної основи мови творів І. С. Нечуя-Левицького / Є. М. Пилипенко // Українська мова у ХХІ столітті: традиції і новаторство : тези доповідей Всеукраїнського лінгвістичного форуму молодих учених (Київ, 21-23 квітня 2010 року). — К.: ІАЦ «Спейс-Інформ»; ФОП Гудименко, 2010. — С. 48-50.

АНОТАЦІЇ

Пилипенко Є. М. Діалектне джерело мови прозових творів Івана Нечуя-Левицького. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.01 – українська мова. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2011.

Дисертація присвячена розв'язанню наукової проблеми, що полягає у встановленні діалектного джерела в художній мові Івана Нечуя-Левицького — українського письменника, перекладача, педагога, публіциста, культуролога другої половини ХІХ – початку ХХ століть. Представлено науковий зміст понять "ідіолект", "ідіостиль" як об'єктів лінгвістичного дослідження; обґрунтовано доцільність вивчення мовноособистісних характеристик класика української літератури в контексті мовно-літературного процесу другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

У дослідженні на основі аналізу рукописів митця слова різних періодів творчого шляху, лінгвогеографічних даних та записів носіїв говірки селища Стеблів (батьківщини Івана Нечуя-Левицького) простежено співвідношення його мовної практики із питомим діалектним оточенням. Встановлено нерозривний зв'язок фонетичного, морфологічного, лексичного та синтаксичного рівнів мови художніх творів та епістолярної спадщини письменника із народнорозмовним джерелом – середньонаддніпрянським говором загалом і рідною говіркою, що належить до центральної зони середньонаддніпрянських говірок, зокрема.

Ключові слова: ідіолект, ідіостиль, художній стиль, прозовий твір, рукопис, першодрук, наріччя, діалект (говір), говірка, вокалізм, консонантизм, частина мови, лексика, синтаксис.

Пилипенко Е. М. Діалектний источник языка прозаических произведений Ивана Нечуя-Левицкого. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.01 – украинский язык. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2011.

В диссертации раскрыто научную проблему, связанную с определением диалектного источника в художественном языке Ивана Нечуя-Левицкого – украинского писателя, переводчика, педагога, публициста, культуролога второй половины XIX – начала XX веков.

В работе раскрыто научное содержание понятия "идиолект" как объекта лингвистического исследования, позволяющего интегрировать социальный, исторический, психологический и системно-структурный аспекты изучения языка.

Проанализированы взгляды ученых-лингвистов на особенности языка произведений И. С. Нечуя-Левицкого, его роль в кодификации современного украинского литературного языка, определены аспекты, которые требуют более глубокого исследования, среди которых – условия и этапы формирования идиолекта писателя, роль в этом процессе родного говора.

Освещены взгляды языковедов на текст-первоисточник как наиболее достоверную основу для реконструкции идиолекта писателя. Подчеркнуто, что эдичия текстов часто ведет к искажению или потере многих характерных черт идиолекта. В связи с этим исходные варианты текстов – рукописи и авторизированные печатные издания – есть наиболее приемлимыми для анализа языковой личности писателя, ее динамики и условий формирования.

Тексты стали объектом исследования фонетических, морфологических, лексических и синтаксических единиц языка автора в контексте их корреляции с особенностями среднеднепровского диалекта украинского языка и надднепровским вариантом украинского литературного языка второй половины XIX – начала XX веков.

Произведенный сравнительный анализ показал, что И. С. Нечуй-Левицкий, развивая собственные взгляды на среднеднепровскую основу украинского литературного языка, наследовал особенности говора родного поселка Стеблев и соседних населенных пунктов.

Диалектний колорит в произведениях И. С. Нечуя-Левицкого отражается в употреблении гласного [o] и спорадического [y] на месте этимологического *o в открытых слогах; [i] и спорадического [o] на месте давнего *o в закрытых слогах; спорадическое разрушение оппозиций /и/ : /i/

за счет гласных /i/ или /и/, /e/ : /и/ – за счет гласных /и/ или /e/, /o/ : /a/ – в отдельных словах; отсутствие приставных согласных и др.

В системе консонантизма обращают внимание употребление согласного [ф] параллельно с [хв], [п]; [мј] и [мн'] на месте давнего *m'ę; ограниченное употребление согласных [дж] та [дз]; разрушение оппозиции [л] : [л'] за счет твердости или мягкости как результат влияния на идиолект писателя характерного центральной зоне среднеднепровского диалекта альвеолярного [л']; сохранение твердости [д], [т], [н] перед [i] разного происхождения; сохранение оппозиции [р] : [р'] со спорадическими случаями ее разрушения и гиперизмами; смягчение шипящих перед [а] в глагольных формах; сохранения мягкости [ц'] в том числе и в конце слова и др.

Среднеднепровская диалектная морфология представлена формами склонения имен существительных, прилагательных, числительных, местоимений, глагольными формами, употребляемых автором. Подчеркнуто, что писатель избегал узколокативных вариантов склонения, значительной мерой наследовал, особенно в ранних произведениях, книжные традиции, а в текстах, начиная с 70-х годов XIX века, часто сознательно прибегал к формам, не свойственных родной диалектной среде, но распространенных в киевских и львовских изданиях, что рассмотрено на примере постепенного перехода от использования инфинитивного суффикса -ть к -ти и на других примерах.

Особое внимание уделено использованию писателем диалектной лексики, отдельные компоненты которой играют стилистическую роль, и диалектного синтаксиса. Использование значительных слоёв диалектной лексики и синтаксических конструкций во многом стало результатом некодифицированности украинского литературного языка того периода.

В работе на основе сравнения текстов художественных произведений писателя с родной диалектной средой сделан вывод о неразрывной связи фонетического, лексического, морфологического и синтаксического уровней его текстов с диалектным источником — среднеднепровским диалектом и родным говором в частности.

Ключевые слова: идиолект, художественный стиль, прозаическое произведение, рукопись, первое издание, говор, диалект, вокализм, консонантизм, часть речи, лексика, синтаксис.

Pylypenko Y. M. Dialect's source of language in Nechuy-Levitsky prosaic works.

The dissertation for the degree of Candidate of Philological Science, speciality 10. 02. 01 — Ukrainian language — National pedagogical university named after M. P. Dragomanov. — Kyiv, 2011

The thesis is devoted to solve the scientific problem concerning determination of the language dialect's source in prosaic works of Nechuy-Levitsky — famous Ukrainian writer, translator, educationist, culture investigator of the second half of XIX — the beginning of XX centuries. The investigation deals with ascertaining of

scientific contents of the notions "idiolect", "idiostyle" as objects of linguistic research as well as proves an appropriateness of study of the Ukrainian literature classic within context of language and literature process in the second half of XIX — the beginning of XX centuries.

In considering the writer's different creative work periods and on the basis of manuscripts analysis, languageographic data as well as Stebliv village (Nechuy-Levitsky native land) notes of the patois carriers his language practice and native dialect encirclement correlation were observed. It's determined an inseparable connection between phonetic, morphologic, lexical, syntactic language levels of artistic works and writer's epistolary inheritance with the national colloquial source — that is the middle upper Dnieper dialect in general as well as native patois in particular.

Key words: idiolect, idiostyle, artistic style, prosaic work, manuscript, dialect, patois, vocalism, consonantism, vocabulary, syntax.